

Družbene zvrsti in besedilne vrste v slovenskem jeziku

Z jezikom ljudje izmenjujemo in posredujemo informacije, misli, zato je jezik **sredstvo sporazumevanja**. Če pri tem uporabljamo podobne glasove in črke, ki jih kombiniramo v podobne besede, stavke in povedi ter tvorimo besedila, ki jih ljudje v okolici razumejo, se sporazumevamo v istem jeziku.

Kadar isti jezik uporablja, torej govori, piše, bere, se posluša in drug drugega razume, skupina uporabnikov na bolj ali manj strnjenem območju, je taka skupina uporabnikov **jezikovna skupnost**. Pripadniki iste jezikovne skupnosti se prek skupnega jezika med seboj prepoznavamo in kot pripadnike določene jezikovne skupnosti nas prepoznavajo pripadniki drugih jezikovnih skupnosti. Zato je jezik tudi **sredstvo identifikacije**.

Uporabniki slovenskega jezika se sporazumevamo v slovenskem jeziku ter se pri tem prepoznavamo in smo prepoznani kot njegovi uporabniki.

Slovenski jezik uporabljamo na ozemlju slovenske države ter v sosednjih državah in po svetu, kjer živijo pripadniki slovenske jezikovne skupnosti.

Slovenski jezik govorimo in pišemo, poznamo pa tudi slovenski znakovni jezik.

1 Družbene zvrsti in besedilne vrste

Pisno ali govorno se sporazumevamo:

- z različnimi ljudmi, npr. **z mamo ali očetom, bratom ali sestro, učiteljem, zobozdravnico, prodajalcem,**
- z različnimi nameni, npr. **zgolj nekaj povedati in posredovati informacijo, prepričati, navdušiti, izobraziti, vzgajati, uživati ob slišanjem, prebranem, in**
- v različnih okoljih in okoliščinah, npr. **doma, v šoli, pri zdravniku, v trgovini, v domačem kraju.**

Z jezikom delujemo v različnih družbenih vlogah, npr. **kot starš ali učitelj, kot prijateljica na zasebni zabavi ali nadrejena na delovnem mestu ipd., na različnih področjih javnega in zasebnega življenja, npr. pri dnevnih opravilih ali v prostem času, v šolstvu in izobraževanju, medijih, javni upravi, politiki, kulturi ipd.,** pri čemer uporabljamo različne zvrsti slovenskega jezika: knjižni jezik, pogovorni jezik in narečja. Pri tem tvorimo različne vrste besedil s tipičnimi lastnostmi in funkcijami, npr. **klepet o računalniški igrici s sošolcem, govorni nastop v šoli, opravičilo za odsotnost zaradi bolezni, raziskovalna naloga iz naravoslovja, pesem za šolsko glasilo.**

S svojimi jezikovnimi izbirami skušamo zadostiti načelu: »Prava beseda v pravem trenutku«. Tako z izbiranjem različnih družbenih zvrsti ob prilagajanju različnim vlogam tvorimo različne vrste besedil in se tako prilagajamo spreminjajočim se okoliščinam.

Največje mojstrstvo slehernega uporabnika slovenskega jezika je spontano in samozavestno tvorjenje besedil in preklapljanje iz ene zvrsti v drugo, za kar pa je treba vedeti, KDO KAJ KOMU KJE KDAJ ZAKAJ in KAKO sporoča.

1.1 Družbene zvrsti

Z vidika družbene zvrstnosti rabo slovenskega jezika določajo predvsem vloge, ki jih uporabniki slovenskega jezika opravljamo oz. v katerih nastopamo, in sicer formalne, npr. [kot učenec](#), [predsednica šolske skupnosti](#), [uradna oseba](#) ipd., ter manj formalne in neformalne, npr. [kot prijateljica](#), [članica astronomskega krožka](#), [sošolec](#) ipd.

Glede na družbeno vlogo, ki jo pri sporazumevanju (eno- ali dvosmernem) zastopamo, izbiramo, katero družbeno zvrst bomo uporabili. Za vloge z višjo stopnjo formalnosti, zlasti kadar se sodelujoči ne poznajo ali kadar sporočilo naslavlja večjo, heterogeno skupino naslovnikov, je značilna raba knjižnega jezika, medtem ko je izbira zvrsti za manj formalne in neformalne družbene vloge bolj poljubna.

Poleg stopnje formalnosti, ki jo neka vloga predvideva, na sporazumevanje vplivajo tudi prostorska komponenta, tj. okolje, v katerem se sporazumevamo, okolje, iz katerega izhajamo, in okolje, kjer trenutno živimo, ter osebne lastnosti, želje in sporazumevalna zmožnost tvorca besedila nasploh.

V slovenskem jeziku razlikujemo naslednje družbene zvrsti: knjižni jezik, pogovorni jezik in narečja.

Vse tri zvrsti zapisujemo in govorimo.



Slika: Shematična ponazoritev družbenih zvrsti

1.1.1 Knjižni jezik

Slovenski knjižni jezik uporabljamo vsi uporabniki slovenskega jezika.

Gre za enoten, za celotni slovenski jezikovni prostor bolj ali manj dogovorjen, usklajen in opisan sistem, ki pa se v rabi uresničuje z nekaterimi regionalnimi, lokalnimi in individualnimi jezikovnimi značilnostmi njegovih uporabnikov.

Knjižni jezik navadno uporabljamo, kadar nastopamo v vlogah, ki od nas zaradi svoje formalnosti, izpostavljenosti in vplivnosti zahtevajo najvišjo stopnjo razumljivosti ter večjo skrb za vsebino in obliko besedila, npr. [učenka pri pisanju prispevka za šolsko glasilo](#), [starši pri sestavljanju opravičila otrokove odsotnosti od pouka](#), [dijak pri izpolnjevanju vloge za štipendijo](#), [ravnateljica pri sporočanju šolskih pravil](#), [prevajalec pri prevajanju navodil za uporabo električnih aparatov](#), [predsednica države ob nagovoru državljanom](#).

Razlikujemo pisni in govornjeni knjižni jezik. Pri govornem knjižnem jeziku so mogoče različne uresničitve – od branega govora do prostega govorjenja (z vsemi vmesnimi uresničitvami in kombinacijami).

Slovenski knjižni jezik je opisan (kodificiran) v različnih priročnikih:

- v **slovnici** je predstavljena njegova struktura, npr. glasoslovne lastnosti, pregibanje, tvorba novih besed, skladijska in besedilna raba;
- v **pravopisnih pravilih** so opisana knjižnojezikovna načela, npr. rabe velike in male začetnice, prevzemanja tujih besed, stave ločil, pisanja skupaj ali narazen;
- v **slovarjih** je knjižni jezik prikazan z vidika posameznih izrazov, npr. besed, besednih zvez, frazemov. Glede na vrsto slovarja se v njih lahko poučimo o pomenski razvejanosti izrazov (v pomenskorazlagalnih slovarjih, slovarju sopomenk), rabi terminov (v terminoloških slovarjih), spremembah besed, njihovih pomenov in rabe v času (v zgodovinskih slovarjih), izrazni podobi jezika in problematičnih mestih (v pravopisnih slovarjih).

S knjižnim jezikom se večinoma podrobneje seznanimo v šoli, učimo pa se ga vse življenje.

Knjižni jezik zaradi splošne razumljivosti najširšemu krogu uporabnikov omogoča jasno, natančno in usklajeno sporazumevanje.

Knjižni jezik uporabljamo na vseh področjih človekovega življenja. Pri praktičnem, vsakdanjem sporazumevanju in v medijskih besedilih omogoča splošno razumljivost, v strokovnih besedilih jasnost, enournost in natančnost izražanja, v uradovnih besedilih enotnost in ustaljenost, v umetnostnih besedilih pa se kaže zlasti njegova izrazna moč.

Kljub siceršnjemu opisu in predvidljivosti se knjižni jezik tudi spreminja in prilagaja (novim) okoliščinam in potrebam jezikovnih uporabnikov. Zato pravimo, da je ustaljen, a hkrati prožen in odprt za spremembe. Spremembe opisa knjižnega jezika (kodifikacije) se zgodijo, ko spremembe v rabi jezikovne skupnosti postanejo ustaljena praksa.

1.1.2 Pogovorni jezik

Pogovorni jezik uporabljamo pri sporazumevanju v družbenih vlogah, ki predvidevajo manj formalno, bolj sproščeno rabo jezika, v okoljih in skupinah, kjer naslovnike poznamo ali se jim želimo s sporazumevanjem čim bolj približati ter jih neuradno in čim bolj neposredno nagovoriti, npr. [v telefonskem pogovoru ali klepetu v spletni klepetalnici s prijatelji in znanci, pri sporazumevanju s sodelavci](#).

Pogovorni jezik se uporablja na celotnem slovenskem jezikovnem prostoru, a vedno s prostorsko obarvanimi različicami, npr. [pokrajinske pogovorne različice](#), [govorice večjih mestnih središč](#), pogosto pa tudi z različicami, značilnimi za posamezne družbene skupine, npr. [govorica mladostnikov](#), [priseljencev](#), [subkultur](#) ipd.

Pogovorni jezik nas spremlja od malih nog, a ga hkrati oblikujemo in prilagajamo vse življenje, saj ga v različnih življenjskih obdobjih in okoljih vedno znova zaznamujejo družbene vloge in dejavnosti, ki jih opravljamo.

Pogovorni jezik se odziva na različne jezikovne in nejezikovne vplive, zato je npr. v njem vedno veliko **prevzetega izrazja**, **neologizmov** (novejših besed) in **slengizmov** (inovativnega izrazja in rab, značilnih za sporazumevanje tesno, v slovenskem jezikovnem prostoru navadno starostno povezanih skupin), za katere imamo v knjižnem jeziku navadno drugačne, že ustaljene različice.

Pri pogovornem jeziku so bolj kot jezikovna neoporečnost in izrazna podoba besedila v ospredju učinkovitost in praktičnost sporočanja, vplivanje na naslovnika in vzpostavljanje neposrednega sproščenega odnosa med tvorcem besedila in njegovim naslovnikom. Zato so za pogovorni jezik značilne poenostavitve, posplošitve in pogosto tudi neuskajane rešitve na vseh jezikovnih ravneh.

Čeprav pogovorni jezik najpogosteje uporabljamo pri vsakdanjem, praktičnem sporazumevanju, se pojavlja tudi v:

- **medijskih besedilih**, npr. [v pogovornih radijskih in televizijskih oddajah](#), kjer se pogovorne prvine uporabljajo zaradi želje po približevanju različnim javnostim in ustvarjanju (navidezne) sproščenosti, kot posebni slogovni element (npr. za doseganje večje opaznosti, osebnostno barvanje besedila) pa npr. [v kolumnah in komentarjih](#); in v
- **umetnostnih besedilih**, zlasti [v dialogih v dramskih besedilih](#), [filmih](#), kjer poustvarjamo avtentične situacije iz vsakdanjega življenja, stripih ipd.

Pogovornega jezika v zapisanih **strokovnih** in **uradovnih besedilih** ne uporabljamo, lahko pa značilnosti pogovornega jezika zasledimo pri govorjenem, zlasti neformalnem sporazumevanju strokovnjakov o lastnem delu oz. specializiranih strokovnih temah. Prvine pogovornega jezika so prisotne tudi v strokovno obarvanih okroglih mizah, debatah in razpravah. Tipične prvine govorjenega pogovornega jezika strokovnjakov so t. i. **žargonizmi**, za katere v stroki in knjižnem jeziku praviloma obstaja nevtralen termin.

Pogovorni jezik je pogosteje (pristo) govorjen, v zapisani obliki ga srečujemo predvsem na spletu, npr. [v klepetalnicah](#), [v komentarjih pod novicami](#), [na družabnih omrežjih](#), in v kratkih sporočilih ([SMS-ih](#)).

Zaradi izrazite spremenljivosti in neenovitosti je slovenski pogovorni jezik raziskan in opisan v manjši meri.

Pri sporazumevanu jezik prilagajamo, zato je pogovorni jezik lahko zelo podoben knjižnemu jeziku (zlasti v osrednjeslovenskem jezikovnem prostoru se zaradi razširjenosti rabe in posledičnega vpliva pogovornega jezika na knjižni jezik razlik jezikovni uporabniki iz tega prostora manj zavedamo) ali pa se zelo približa narečjem (npr. na ravni izbora leksike, pri glasovnem uresničevanju) – pri tem nastaja nešteto vmesnih različic. Knjižni jezik in narečja na pogovorni jezik vplivajo, pogovorni jezik si od obeh zvrsti izposoja, hkrati pa tudi sam vpliva nanju, in sicer na vseh jezikovnih ravneh.

1.1.3 Narečja

Narečje je značilno za posamezen kraj, območje. V Sloveniji imamo 7 narečnih skupin in več kot 37 narečij in podnarečij, ki se še naprej drobijo na manjše enote.

Narečje se navadno govori, a vse pogosteje tudi zapisuje.

Uporabljamo ga pri vsakodnevem sporazumevanju z ljudmi, ki naše narečje razumejo, navadno na omejenem zemljepisnem območju.

Narečja so popisana v različnih slovničnih razpravah, narečnih slovarjih in narečnih besedilnih zbirkah, prostorska predstavitev njihove besedne raznolikosti po posameznih tematskih področjih nastaja v Slovenskem lingvističnem atlasu (SLA).

Raba narečja ima pogosto izrazito identifikacijsko (simbolno) vlogo, saj z njegovo rabo izkazujemo tudi pripadnost (oz. odmik, različnost, drugačnost) skupnosti narečnih govorcev.

Posamezne narečne prvine lahko zaradi v javnosti odmevnih jezikovnih pojavitev (npr. zaradi vplivnih posameznikov oz. njihovih del, poslovne dejavnosti, izdelkov) sčasoma postanejo del pogovornega, občasno tudi knjižnega jezika, a navadno ostane prepoznavna njihova lokalna umeščenost.

Narečje se uporablja v govornih praktičnosporazumevalnih besedilih, narečne prvine pa tudi v delih medijskih besedil, kadar želijo avtorji kar najbolj avtentično prikazati podobo kraja, govorcev, ali se kar najbolj približati naslovniku, npr. [v oglasnih besedilih](#), [zlasti za lokalne izdelke](#). Narečju lahko prisluhnemo tudi v odgovorih, komentarjih poslušalcev v kontaktnih oddajah ali v neposrednih posnetkih odgovorov intervjuvancev s terena. V Benečiji in Porabju imamo časopisa *Novi Matajur* in *Porabje* v krajevnih

Narečje je pogosto tudi v umetnostnih besedilih. Besedilo je lahko v celoti ustvarjeno v narečju, npr. [v poeziji *Rozajanski serčni romonenj* Silvana Paletti](#), [v avtorskih besedilih Iztoka Mlakarja](#) ali [v besedilih narodnozabavnih ansamblov](#), ali pa so narečne prvine uporabljene le kot slogovno sredstvo, s katerim avtor skuša bralcu kar najbolj približati način življenja in razmišljanje svojih junakov, npr. [v leposlovju Marjana Tomšiča](#).

1.2 Besedilne vrste

Poleg splošnega, vsakdanjega sporazumevanja v življenju delujemo na različnih področjih, npr. v izobraževanju, znanosti, umetnosti, medijih, kulturi, politiki, upravi ipd. Področja našega delovanja se razlikujejo glede na predmetnost, ki je v središču zanimanja (**vsebina**), glede na naloge, ki jih področje primarno opravlja, npr. izobraževati, informirati, predpisovati ipd. (**funkcija**), in glede na način, obliko posredovanja teh vsebin (**besedilna vrsta**).

Z besedilom lahko tako npr. sporočamo dejstva (sporočanje funkcija), izvršujemo dejanja, zlasti uradna (izvršilna funkcija), izpeljujemo logične ugotovitve (spoznavna funkcija), zabavamo in navdušujemo (estetska funkcija). Vzpostavljamo tudi stike in gradimo medosebne odnose, vplivamo drug na drugega ali se zgolj sporazumevamo z drugimi.

Posamezne funkcije se pri sporazumevanju udeležujejo v različnih vrstah besedil, in sicer v:

- strokovnih besedilih na različnih strokovnih področjih dela, v znanosti, npr. [leksikoni](#), [enciklopedije](#), [učbeniki](#), [slovarji](#), [znanstveni članki in razprave](#), [poslovni načrt razvoja podjetja](#);
- umetnostnih besedilih na različnih področjih kulturnega udejstvovanja, in sicer v prozi, npr. [Šnofijeva družčina](#) Boštjana Gorenca, poeziji, npr. [Črvice pesmi](#) Andreja Rozmana Roze, in dramatik, npr. [lutkovna predstava Mojca Pokrajculja](#), besedila v avdio-vizualni umetnosti, npr. dialogi v filmu [Gremo mi po svoje](#);
- uradovnih besedilih na področju uradovanja, zlasti javne uprave, npr. [različni obrazci](#), [pogodbe](#), [odločbe o plačilu kazni za prehitro vožnjo](#);
- medijskih besedilih na področju različnih medijev, npr. [tedenske novice na šolskem radiu](#), [komentar v Pilu](#), [dnevnoinformativna oddaja na javni TV](#), ter
- praktičnosporazumevalnih besedilih s področja vsakdanjega, splošnega življenja in sporazumevanja, npr. [pogovori](#), [pozdravi](#), [voščila](#), [sporočila na družbenih omrežjih](#), [sporočila kupcem o odpiralnem času](#), [obvestila o dogodkih](#), [vozni red](#).

V besedilu gre za kombinacijo različnih funkcij, od katerih ena navadno prevladuje. Npr. v znanstvenem članku prevladuje spoznavna funkcija, vendar besedilo hkrati sporoča dejstva (sporočanje funkcija).

Določene besedilne vrste se lahko udeležujejo v vseh družbenih zvrsteh, npr. pogovor je lahko v knjižnem, pogovornem jeziku ali narečju, odvisno od okoliščin, druge pa so v večji meri vezane na eno družbeno zvrst, npr. zapisana strokovna besedila so vedno v knjižnem jeziku.

1.2.1 Praktičnosporazumevalna besedila

Osrednji namen praktičnosporazumevalnih besedil je hitro in učinkovito sporazumevanje, prenos in izmenjava informacij ob vsakodnevnih in pristočasnih dejavnostih, npr. [obvestilo na oglasni deski](#), [objava na družbenem omrežju](#), [nakupovalni seznam](#), [informacija za sodelavca](#) ipd.

Zaradi dinamičnosti interakcije in nujnosti vživljanja tako v vlogo tvorca besedila kot tudi njegovega naslovnika ves čas posegamo po različnih družbenih zvrsteh in slogovnih sredstvih. Zaradi praktičnosti so pogosta krajšanja, tako na besedni kot na skladišnji ravni, npr. [lokalec](#) namesto

lokalni vlak, z ali brez dovoljenja namesto *z dovoljenjem ali brez njega* ipd., četudi se pri tem izgubi pomenska natančnost.

1.2.2 Uradovalna besedila

Uradovalna besedila so značilna za vsa uradna opravila.

V uradovanih besedilih, kot so npr. *različni obrazci, vloge, pogodbe, zakoni, sodbe* ipd., prevladuje izvršilna funkcija, besedila so formalna in pravno zavezujoča.

Imajo točno določeno obliko in zaporedje besedilnih delov, npr. pogodba se začne z navedbo pogodbenih strank, sledijo pogodbeni členi, sklenejo jo podpisati strank, značilno izražje, npr. *poskusno delo, nastop dela, polni/skrajšani delovni čas, plačna tarifa, plačni razred*, in ustaljene fraze (avtomatizmi), npr. *Na podlagi 11. člena Zakona o delovnih razmerjih (ZDR-1, UL RS 21/13, 78/13 – popr. In 47/15 – ZZSDT) in Kolektivne pogodbe (KP)*.

Zaradi zagotavljanja objektivnosti so brez slehernih ekspresivnih sredstev ter zaradi jasnosti, natančnosti in enumnosti v knjižnem jeziku.

1.2.3 Strokovna besedila

V strokovnih besedilih prevladuje spoznavna funkcija, ki se uresničuje v točno določenem zaporedju besedilnih delov ter načinu navajanja in izpeljevanja trditev s terminologijo, značilno za posamezno področje.

V strokovnih besedilih zaradi jasnosti, natančnosti in enumnosti ni ekspresivnih in drugih slogovnih sredstev.

Zapisana strokovna besedila so zgolj v knjižnem jeziku, strokovnjaki posameznih področij pa v neformalnih pogovorih o strokovnih temah uporabljajo tudi žargonizme.

1.2.4 Umetnostna besedila

V umetnostnih besedilih prevladuje estetska funkcija. Navadno razlikujemo med dramskimi in proznimi besedili ter poezijo.

Za umetnostna besedila so značilni ekspresivnost, metaforika in vsa druga možna slogovna sredstva, s katerimi avtorji skušajo prikazati svoja razpoloženja, čustva in občutja, svoje videnje in doživljanje sveta.

Umetnostna besedila izkazujejo in izpričujejo pretanjeno poznavanje pomenov različnih besed, poznavanje različnih izraznih sredstev ter nenehno igranje z obliko in vsebino besed ter besedilnih obrazcev.

Umetnostna besedila se uresničujejo v vseh treh družbenih zvrsteh. Prevladuje sicer knjižni jezik, a vse več je umetnostnih besedil v pogovornem jeziku ali narečju, pri čemer gre lahko tako za načrtno

izbrano (ali celo edino) izrazno sredstvo avtorja kot za slogovno barvanje z zgolj posameznimi izrazi oz. tipičnimi skladenjskimi strukturami ali dialoškimi situacijami.

1.2.5 Medijska besedila

Medijska besedila se uresničujejo prek različnih medijev: radia, televizije, tiska in digitalnih medijev, in so namenjena različnim javnostim. Razlikujemo lahko med novinarskimi besedili, npr. [novica](#), [reportaža](#), [intervju](#), [ocena](#), [komentar ipd.](#), besedili odnosov z javnostmi, npr. [sporočila za javnost o različnih dogodkih](#), [ukrepih](#), [stališčih](#), [dopisi ipd.](#), in oglaševalskimi besedili, npr. [predstavitveni oglasi](#), [prodajni oglasi](#), [humanitarni oglasi](#). Pri medijskih besedilih je navadno ključna informativnost, so pa lahko tudi izobraževalna, zabavna, interpretativna ipd. in imajo veliko vplivajnsko moč.

Poleg načina, tj. preišljene izbire izraznih sredstev, značilnih tako za posamezno vrsto medijskih besedil kot za tip besedila, je zelo pomembna kakovost in preverjanje posredovanih informacij.

Medijska besedila so lahko v vseh treh družbenih zvrsteh. Javni vseslovenski mediji, npr. dnevnoinformativne oddaje na javnem radiu ali televiziji, besedila v *Delu*, *Dnevniku*, *Večeru*, na predstavitvenih spletnih straneh različnih ustanov ipd., so načeloma v knjižnem jeziku, v posameznih besedilih, npr. v pogovornih oddajah, izjavah sogovornikov pri oglašanju s terena, včasih pri vodenju radijskega programa, pa preišljeno posegajo po prvinah iz pogovornega jezika in narečij. V nekaterih medijih slovenske skupnosti zunaj meja Slovenije, zlasti v Porabju in Benečiji, prevladuje raba narečja.

Pri tvorjenju medijskih besedil posegamo po vseh možnih razpoložljivih slogovnih sredstvih, zato v njih pogosto najdemo preišljeno uporabljene prvine tako različnih družbenih zvrsti kot drugih besedilnih vrst.

Pripravili Nataša Gliha Komac in Duša Race

v sodelovanju s Kozmo Ahačičem, Heleno Dobrovoljc, Karmen Kenda Jež, Nino Ledinek, Tino Lengar Verovnik, Tanjo Mirtič in Mojco Žagar Karer.